

Från o- och i-fog till kefal/cefal Fortsättning om sammansättning

Reglerna för sammansättning av klassiska medicintermer har jag tidigare behandlat i språkspalten. Sammansättningar med adjektivsuffix av typen rektalfistel och patellarreflex togs upp i Läkartidningen 47/93, och fovevokalerna -i och -o- i nr 17/95. Men ämnet är centralt och långt ifrån uttömt, det visar ett antal frågor som berört detta kapitel.

Immun- eller immuno-?

Karin Cederbrant, toxikologiska laboratoriet, Astra, ber om ett avgörande: »immunotokologi» eller »immunotokologi»? Hon lutar själv åt det första med motiveringen att det andra hör hemma i svengelska. Min lutning går avgjort i samma riktning, även om skälen för detta delvis är andra.

Just sammansättningarna med »immun-» har föranlett upprepade frågor. Tveksamheten ingår i ett större sammanhang.

Fovevokalerna -o- och i vissa fall -i- (se Läkartidningen 17/95) är begränsade till rent klassiska lånord. Sådana slutar ofta med ett klassiskt suffix. Naturligtvis hör fovevokalerna inte hemma i svenska sammansättningar. Därför undviks de helst om det sista ledet uppfattas som ett svenskt ord. Vi kan jämföra »immunologi» med »immunkemi» (»kemi» är ju ett svenskt ord), »lymförre» med »lymfocysta», »pesticid» med »pestbacill» och »psykogen» med »psykvård».

Koppla med morfem utan fove-o-

De klassiska orden har all betoning på suffixet, medan de svenska fördelar betoningen på de båda leden. Samma regel gör att bildningar som »gastro-sutur» eller »kardiokirurg» låter konstiga och inte accepteras. De svenska orden sutur och kirurg bör sammankopplas med morfem som inte kräver något fove-o-, alltså hellre »ventrikelsutur» och »hjärtkirurg».

Undantag

Alla regler har sina undantag. I detta fall utgörs de främst av några korta prefix, där o:et snarast uppfattas som en del av prefixet: »neomaltusianism»

men »neonatal», »biobränsle» men »biocid», »neurokirurg» men »neuropati». Det första exemplet i varje par har alltså den svenska dubbelbetoningen. Typen »neurokirurg» är ovanlig, ett klart undantag. Frågeställarens »immunotokologi» hör avgjort till den svenska sammansättningstypen utan -o-, »toxikologi» är ju en väl etablerad svensk term.

Principen för sådana termers avstavning är ganska självklar: bindestrecket sätts före det andra morfemet, alltså efter fovevokalen: »neuropathia» och »spondylo-lysis».

Problemmorfem

Några telefonfrågor har understrukit att vi här måste se upp med det tiotal vanliga morfem som börjar med ett o-. Även här bör bindestrecket för tydlighetens skull placeras mellan morfemen, dvs före o:et. Detta ger alltså: »polyodontia», »cephal-odynia», »spondyl-olisthesis», »orthonychia», »achromat-opsia» och »an-orexia» (men förstås »ano-rectalis» och »myo-(r)rhexia»).

Kefal- eller cefal-?

Tillåt mig runda av dessa rader med ett intressant och litet kuriöst specialfall: »kefalhematom». Efter att ha kostat på en rad telefonsamtal till vårt lands stora förlösningsavdelningar från norr till söder vågar jag påstå att denna ganska vanliga term idag genomgående uttalas med [k] och naturligtvis då också stavas med k. Så många kan inte ha fel.

Men hur i all världen har det blivit så? Både [s]-uttal och c-stavning kvarstår ju i t ex »cefalalgi», »encefalogram» och många andra ord. Min hypotes, som åtminstone bör vara en delförklaring, är att »kefalhematom» anslutits till den ovan nämnda typen »rektalfistel» och »patellarreflex». Man har alltså mer eller mindre undermedvetet uppfattat »-al» i »kefal» som ett suffix, det visas bl a av att det fått betoning.

Sammansättningen har på så sätt anslutits till typen »kranialnerv» eller »spinalvätska». Detta svenska utseende har troligen gjort det naturligare att använda svenskt k. Som bekant heter »huvud» på grekiska »kephale». Långt ifrån att vara något suffix är ju -al en del av basordet.

Således: Låt oss hädanefter skriva »kefalhematom» och betona båda leden. För detta talar en förkrossande enhetlig praxis ute på fältet. Dessutom skrivs det så i åtminstone en mycket använd lärobok, nämligen Brodys [1]. Också Bra Böckers stora läkarlexikon har gått in för enbart k-stavning. Våra svenska medicinska ordböcker är däremot litet efter sin tid, eftersom de ännu utslutande skriver »cefalhematom».

Hans Nyman

fil lic, språkrådgivare,
Svenska Läkaresällskapet,
Stockholm

Referens

1. Brody S. Obstetrik och gynekologi. Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1993.

Galna ko-sjukan eller galenkosjukan?

Det vore intressant att höra språkrådgivarens syn på sammansättning av ord. Inte minst efterlyser jag en bättre konstruktion än den som sker i *galna ko-sjukan*. Varför har det blivit »galna ko-» (galna i bestämd form och ko i obestämd form) och inte »galen ko» (både adjektiv och substantiv i obestämd form) eller »galna kon-» (båda i bestämd form)?

I Läkartidningen 34/96 skriver Hans Nyman att en allmän regel i svenskan är att första ledet ska stå i singularis oavsett vilket antal som föresvävar tanken. Gäller inte också att första ledet ska stå i obestämd form? Ett adjektiviskt »förled» bör väl då också stå i obestämd form. Man säger förstås inte *varma korvar-gubben* eller *varma korven-gubben* men inte heller *varma korv-gubben* eller *varm korv-gubben*, utan man säger och skriver *varmkorv-gubben*. Därför borde det väl hela *galenkosjukan*?

Med uttrycket *galna ko-sjukan* uppfattar jag formellt att *kosjukan* är galen. Hur en sjukdom kan vara galen förstår jag dock inte. Däremot kan det naturligtvis vara så att författare som använder uttrycket *galna ko-sjukedebatten* verkligen menar att *kosjukedebatten* är galen och inte korna. Det är

många som hävdar det. Men nu kan man ju inte veta vad som avses. Om författaren menar att debatten är galen, så borde det kanske heta *galna galenkosjukedebatten*.

I uttrycket *varm korv-gubbe* skulle jag läsa in att *gubben* är varm. Fyller egentligen bindestrecket någon funktion? Hur hänger »galna ko-sjukan»-fenomenet samman med att man allt oftare ser särskrivning av långa förnämliga svenska ord?

Bertil Kågedal

docent, klinisk kemi,
Universitetssjukhuset,
Linköping

Kogalenskap eller galenkosjuka rekommenderas

Galna ko-sjukan har orsakat en animerad debatt, både som medicinsk och som politisk fråga. I Sverige, kan man tillägga, även som språklig fråga. Bertil Kågedals inlägg kan ge anledning till en liten sammanfattning.

För att börja med slutfrågan: galna ko-sjukan är inte något typiskt exempel på det engelskpåverkade oskicket med särskrivning av typen hjärtattack (»heart attack»). Det påminner dock något om särskrivningssyndromet i så måtto att det baseras på en direktöversättning från engelskan, i detta fall »mad cow disease».

Våra nordiska grannar bestämde sig tidigt för en annan typ, »kugalskab/-skap», och i Tyskland talar man om »Rinderwahnsinn».

Kogalenskap eller *nötidioti* skulle i svenskan ha blivit språkligt problemfria. Peter Wahlberg, Mariehamn, har i ett brev till »Medicinens språk» förordat just *kogalenskap*, precis som nu alltså Kågedal.

Förledsbestämning

Men nu är det som det är, *galna ko-sjukan* är över oss. Vad vi drabbats av är en s k förledsbestämning, dvs adjektivet framför ett sammanskrivet ord hör bara till förleden.

Vi har åtskilliga tidigare exempel på detta: *Röda kors-systemen*, *svarta börs-hajarna*, *svarta tavel-kritorna*, *stora sals-golvet*, *Döda havs-rullarna* etc. Liksom i *galna ko-sjukan* står adjektivet i bestämd form, substantivet i obestämd.

Men de nämnda uttrycken ►